

ศานากับเฟมินิสต์

อภิญา เฟื่องฟูสกุล
Apinya Fuengfusakul

ภาควิชาสตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Department of Women's Studies, Faculty of Social Sciences,
Chiang Mai University

สำหรับหัวข้อศาสนากับเฟมินิสต์นี้ ถ้าพิจารณาจากภาพรวมก่อน จะเห็นว่ามิเฟมินิสต์หลายกลุ่มที่ไม่เอาศาสนาเลยเพราะถือว่าศาสนาเป็นอำนาจที่ครอบงำ แต่ก็มีเฟมินิสต์ที่อยากมีประเด็นจิตวิญญาณ ทว่าไม่อยากยุ่งและข้องแวะกับศาสนาที่ผู้ชายเป็นใหญ่ เขาก็จะออกไปสร้างศาสนาใหม่ของผู้หญิงซึ่งส่วนหนึ่งเลือกกลับไปหาวัฒนธรรมดั้งเดิมยุคก่อนที่จะมีเทพที่เป็นผู้ชาย นอกจากนี้ ก็มีอีกกลุ่มหนึ่งคือผู้หญิงที่ยืนยันจะเลือกอยู่ในศาสนาที่ผู้ชายเป็นใหญ่ทั้งพุทธ คริสต์ อิสลาม ประเด็นน่าสนใจก็คือผู้หญิงที่เลือกแบบนี้จะมีปัญหาว่าจะทำอย่างไรจึงจะสามารถเปิดพื้นที่ของเขาท่ามกลางการถูกบีบคั้นได้ จุดนี้จะพบว่ามิมีโนทัศน์หนึ่งในทฤษฎีสังคมศาสตร์ที่เรียกว่า ผู้กระทำ (Agency) ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญอันหนึ่งของการถกเถียงในงานศึกษาเกี่ยวกับเฟมินิสต์และศาสนา

ดิฉันได้แรงบันดาลใจจากนักมานุษยวิทยาผู้หญิงเชื้อสายปากีสถาน ซึ่งทำเรื่องขบวนการเคลื่อนไหว (Movement) ของผู้หญิงมุสลิมในอียิปต์ในช่วงปลายศตวรรษที่แล้ว ซาบา มาห์มูด (Saba Mahmood) เขียนหนังสือชื่อ Politics of Piety ซึ่งถกกระแสด้านสะเทือนวงการเฟมินิสต์พอสมควร เพราะว่าในงานของเขาที่ศึกษาเสียงของผู้หญิงนั้น ถ้าใช้วิธีมองของเฟมินิสต์เก่า ๆ ก็จะบอกว่าผู้หญิงพวกนี้ เชื่อง สบายยอม เพราะเขาไม่ลุกขึ้นมาต่อต้านอะไรเลย เอาแต่นั่งอ่านคัมภีร์ ตีความคัมภีร์โดยที่มีครูผู้หญิงนัดเจอกันที่สุเหร่า กระบวนการนี้เกิดขึ้นทั่วไปในอียิปต์ในช่วงประมาณ 1970-1990 ผู้หญิงพวกนี้ศึกษาตีความเนื้อหาคัมภีร์จากครูผู้หญิง เช่น ถกเถียงกันว่า ความถ่อมตนคืออะไร พวกเขาจะคุยและถกเถียงกัน การคิดไม่ใช่คิดในเนื้อหาคัมภีร์เท่านั้น แต่เขามองจากประสบการณ์ส่วนตัวของเขา ที่เนื้อตัวและร่างกายของเขาว่าแสดงออกในเรื่องนี้อย่างไร เช่น การใช้ผ้าคลุมผมฮิญาบก็มีการใคร่ครวญกันอย่างลึกซึ้ง นี่ทำให้เขาไม่ได้ศึกษาคัมภีร์แบบเนื้อหาที่เป็น concept หรือมีโนทัศน์นามธรรม แต่เขาศึกษาสิ่งที่อยู่ในตัวเขาในชีวิตประจำวัน ในทัศนะของซาบา มาห์มูด นั้น พวกเฟมินิสต์ตะวันตกไปผิดทางหมดเลยที่ไปบอกว่า agency หรือผู้กระทำ หมายถึงขั้วที่อยู่ตรงข้ามหรือต่อต้านกับการครอบงำ พอมีมีโนทัศน์ผู้กระทำการขึ้นมา ตรงของเฟมินิสต์ก็คือต้องโค่นล้ม มาห์มูดเห็นว่าการนิยามอย่างนั้นคลาดเคลื่อน เพราะว่าผู้หญิงพวกนี้เขาไม่ได้คิดจะโค่นล้มใคร เขาต้องการจะหาความหมายของตัวเองทางศีลธรรม (religious self) ตัวตนทางศาสนาที่มีความหมายต่อเขา เขาไม่ได้คิดจะโค่นล้มใคร แต่เขาก็สามารถเปิดพื้นที่ของเขาได้ มาห์มูดเห็นว่าแบบนี้ต่างหากคือความหมายของผู้กระทำ ในขณะที่สตรีนิยมตะวันตกเอาตัวเองไปผูกติดกับการต่อต้านและการโค่นล้มซึ่งเป็นการติดในกับดักคู่ตรงข้าม อันนั้นเป็นแค่นวนของเฟมินิสต์ตะวันตกซึ่งใช้ไม่ได้กับผู้หญิงที่ไม่ใช่ตะวันตก การนำเสนอเช่นนี้ทำให้เฟมินิสต์เกิดข้อถกเถียงอย่างมาก บ้างก็บอกว่าถ้าเชื่อตาม

ที่มาหมุดบอก แล้วจะต่อสู้กับใครละ จะต่อสู้ไปทำไม คำว่าต่อสู้ก็ถูกสั่นคลอน ทำให้ต้องคิดใหม่ทั้งหมดเลย นี่ทำให้เราต้องหันมาทบทวนถึงคำว่า submission ด้วย อาจจะได้ไม่ได้ แปลว่าเชื่อเชื่อ อาจจะได้ไม่ได้แปลว่าสยบยอม และคำว่าต่อสู้ก็อาจจะไม่ได้แปลว่าโค่นล้ม ไม่ได้หมายถึงทั้งสองอันระหว่างสองขั้วคือสยบยอมกับต่อสู้โค่นล้ม แต่อาจจะมีเขตต่าง ๆ ที่ซับซ้อนของยุทธศาสตร์การเลือกของผู้หญิง ในกรณีศึกษาผู้หญิงนักปฏิบัติชาวพุทธที่จะพูดต่อไปนี้ เขาไม่ใช่ขั้วทั้งสองขั้วแต่เราจะนิยามเขาว่าอะไร ค่อยมาพิจารณาดูกัน

ดินนลองค์ศึกษาชีวิตของผู้หญิงที่ปฏิบัติธรรม และเลือกที่จะสร้างตัวตนทางศาสนาด้วยวิธีการที่หลากหลาย กรณีแรก แม่ชีแก้ว เสียงล้ำ กับแม่ชีบุญเรือน โดงบุญเต็ม ทั้งสองท่านเสียชีวิตไปนานแล้วทั้งคู่ แม่ชีแก้วเป็นเชื้อสายญไท เป็นชนกลุ่มน้อยพูดภาษาไทยกลางไม่ได้ แล้วยังบวชเป็นแม่ชีอีก คือตรงนี้ดูแล้วเหมือนเป็นชายขอบสองชั้น แต่ท่านก็เป็นลูกศิษย์ผู้หญิงที่โดดเด่นมากที่สุดของท่านอาจารย์มั่น ภูริทัตโต แม้ท่านพูดภาษาไทยกลางไม่ได้ แต่ว่าเป็นผู้หญิงที่เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้วคนเชื่อว่าท่านเป็นพระอรหันต์ เพราะกระดุกท่านกลายเป็นพระธาตุ ในชีวิตท่านบุกป่าฝ่าดงมาอย่างทรหดที่สุด เป็นผู้หญิงที่เดินธุดงค์ในป่า ลองนึกภาพป่าในอีสานเมื่อ 60-70 ปีก่อน ดิบและรกชัฏมาก ท่านเดินธุดงค์กับเพื่อนผู้หญิงอีกไม่กี่คนในป่า ใช้ชีวิตอย่างยากลำบากสุดแสนเพื่อขัดเกลาตนเองทางจิตใจ ในที่สุดหลวงตามหาบัวก็ออกมายืนยันว่าผู้หญิงท่านนี้รู้แจ้งในสิ่งที่ท่านรู้ หลังจากท่านตายไปแล้วและกระดุกกลายเป็นพระธาตุก็เกิดกระบวนการมากมายที่สร้างความหมายให้แก่ท่านขึ้นมา ตอนที่ท่านมีชีวิตอยู่แทบไม่มีลูกศิษย์สักเท่าไรเพราะว่าอยู่ในป่าเป็นเวลานาน แต่เมื่อจากโลกไป โลกได้จารึกนามท่านในฐานะพระอรหันต์ผู้หญิง เจดียที่เห็นในภาพคือเจดียที่บรรจุอัฐิธาตุของท่าน นับว่าเป็นแม่ชีไทยท่านแรกที่มีผู้สร้างเจดียให้ในนามผู้บรรลุธรรมชั้นสูง

ภาพที่ 1 เจดีย์บรรจุน้ำอัฐิธาตุแม่ชีแก้ว เสียงล้ำ (เจดีย์ศรีไตรรัตนานุสรณ์)
ตั้งอยู่ที่สำนักชีบ้านห้วยทราย ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
(ที่มา: <http://oknation.nationtv.tv/blog/sparrow/2010/07/03/entry-1>)

ต่อมาคือแม่ชีบุญเรือน ภูมิหลังของท่านเป็นคนชั้นกลางระดับล่าง อาชีพเดิมคือเย็บผ้า พ่อเป็นชาวสวนอยู่ในกรุงเทพฯ แต่งงานกับตำรวจยศสิบโทแล้วสามีตายในหน้าที่ถูกไฟไหม้ตาย ท่านต้องเป็นแม่หม้าย พออายุ 33 เกิดประสบการณ์พิเศษคือได้บรรลุดวงตาเห็นธรรม สิ่งที่น่าสนใจคือแม่ชีบุญเรือนมีชื่อเสียงในเรื่องการรักษาโรค และเป็นผู้หญิงที่มีบารมีในทางสมาธิมากจนสามารถสร้างพระเครื่องของตนเองขึ้นมาได้ พระเครื่องของท่านเป็นของหายาก เช่น รุ่งฤกษ์ยามเหนี่ยวทรัพย์ ตรงนี้เราต้องพิจารณาว่าการสร้างพระเครื่องนี้เป็นปริมณฑลของผู้ชาย พระเกจิที่เปี่ยมบารมีในสมาธิขั้นสูงเท่านั้นจึงสามารถสร้างพระเครื่องออกมาได้ นอกจากนี้ เชื่อกันว่าท่านล่องหนหายตัวได้ เรื่องนี้เคยมีการพิสูจน์กันให้เห็น โดยที่ลูกศิษย์คุณแม่อยู่กับท่านและปิดประตูถือคฤกษณ์แจ่งท่านไว้ในกุฏิแล้วอีก 5 นาทีแม่ชีก็เปิดประตูออกมาจากกุฏิอีกหลังหนึ่ง นอกจากนี้มีเรื่องเล่ามากมายเกี่ยวกับการรักษาที่น่าตื่นเต้น บางเรื่องละม้ายกับเรื่องนักบุญในศาสนาคริสต์ เช่น มีคนป่วยหลังโกงค่อมมาเข้าแถวต่อคิวรอรักษา พอคุณแม่พูดตั้ง ๆ ว่า จงยึดตัวขึ้น ผู้ชายคนนั้นก็ค่อย ๆ ยึดตัวทีละนิดท่ามกลางผู้คนมากมาย ท่านยังมีชื่อเสียงในการเสกสิ่งต่าง ๆ เช่น พริกไทยหรือพลูหมากให้เป็นยาอีกด้วย

ผู้หญิงสองท่านนี้ อาจพิจารณาได้ว่าเดิมท่านเป็นผู้หญิงชายขอบ คนหนึ่งอยู่ป่า คนหนึ่งอยู่ในเมือง สิ่งที่ทำให้ทั้งสองท่านสามารถเปิดพื้นที่ทางจิตวิญญาณและสังคมได้ก็คือ ความเชื่อบรรทัดฐานในสังคมไทยเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ คนพุทธเชื่อว่าการทำสมาธินั้น

เมื่อถึงจุดหนึ่ง คือเมื่อสามารถเข้ามาได้ พลังงานในสมาธิจะเป็นที่มาของอำนาจเหนือโลก พระเกจิหรือพระวิปัสสนาที่มีพลังสมาธิสูง ๆ จึงมีพลังดึงดูดคนให้เข้ามาหาราวแม่เหล็ก ในกรณีแม่ซีทั้งสองท่านนี้ทำให้เราเห็นว่าถ้าผู้หญิงสามารถทำให้คนยอมรับว่าตัวท่านบรรลุธรรม และมีอำนาจเหนือโลกได้ ผู้หญิงเหล่านั้นต่อไปไม่ต้องทำอะไรเลย ผู้ชายก็จะมาช่วยเปิดพื้นที่ให้ คนที่เปิดพื้นที่ให้แม่ซีแก้วคือหลวงตามหาบัว หลวงตามหาบัวบอกลูกศิษย์ระดมเงินสร้างเจดีย์ ที่รูปปั้นของแม่ซีแก้วมีจารึกของหลวงตามหาบัวเขียนไว้ว่า เราไม่รู้สิ่งใดแม่แก้วรู้สิ่งนั้น เราเห็นสิ่งใดแม่แก้วเห็นสิ่งนั้น ลงชื่อท่านกำกับไว้ ส่วนแม่ซีบุญเรือนก็เหมือนกัน แม้ชาติกำเนิดท่านเป็นคนชั้นกลางระดับล่าง แต่สกุลสายลูกศิษย์ที่สร้างบ้านให้ท่านเป็นสายตระกูลบุนนาคเจ้าของโรงงานยาสีฟันวิเศษนิยม เอายาสีฟันวิเศษนิยมแสมเป็นยาคนรักษาหายจากโรค นอกจากนี้ก็มีคนที่มีนามสกุลใหญ่ ๆ อีกหลายคนที่เข้ามาเป็นลูกศิษย์ ท่านได้รับการยอมรับโดยที่ท่านไม่ได้ไปเสาะแสวง แต่คนถูกดูดเข้ามาหาเหมือนแม่เหล็ก นี่คือการบรรเทาความนิยมในสังคมไทย เรื่องอำนาจที่เกิดจากสมาธิขั้นสูง บรรเทาความนิยมในสังคมไทยนี้จึงเปิดพื้นที่ให้ผู้หญิงโดยที่ผู้หญิงไม่ต้องชวนชายที่จะเปิดพื้นที่นั้นให้ตนเอง เราจะเห็นว่าอำนาจของผู้หญิงทั้งสองท่านนี้ได้มาจากความเชื่อในสังคมไทยในเรื่องพลังเหนือโลกที่เกิดจากสมาธิ

ต่อไปเป็นกรณีของผู้หญิงอีกสองท่าน เป็นชนชั้นสูง ท่านหนึ่งคือคุณหญิงใหญ่ ดำรงธรรมสาร เป็นลูกสาวของเสนาบดีกระทรวงเกษตร อีกท่านคืออาจารย์แนบมหาณีรานนท์ เกิดในสมัยรัชกาลที่ 5 ทั้งคู่ ท่านแรกเป็นลูกของเจ้าเมือง ส่วนคุณแม่ของอาจารย์แนบเป็นข้าหลวงในวัง อาจารย์แนบตอนเด็ก ๆ เป็นข้าหลวงในสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีในรัชกาลที่ 5 นี่คือนักชนชั้นสูง ในขณะที่แม่ซีสองท่านแรกที่ถูกกล่าวไปแล้วเน้นการปฏิบัติสมาธิ แต่สองท่านหลังด้วยความที่เป็นชนชั้นผู้ได้รับการศึกษา ก็มีชื่อเสียงมากในเรื่องปริยัติธรรม คือรู้บาลีรู้อย่างลึกซึ้ง อาจารย์แนบเป็นคนหนึ่งที่ชื่อว่ารู้เรื่องอภิธรรม (ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในพระไตรปิฎก) ดีที่สุดในประเทศไทย เป็นคนที่ได้รับเชิญไปสอนไปจัดตั้งสำนักวิปัสสนาใน 41 จังหวัดและในลาว เป็นคนที่ได้รับเชิญให้ไปจุฬาลงกรณ์วิปัสสนากับในหลวงรัชกาลที่ 9 เรื่องธรรมะ ส่วนคุณหญิงใหญ่ ดำรงธรรมสาร ก็แต่งงานกับผู้พิพากษาที่เป็นพระยา ท่านตั้งกลุ่มศึกษาระบบกับบรรดาพระองค์เจ้าหญิงที่เป็นพระธิดาของพระชายาในรัชกาลที่ 5 เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปีบุษบากร พระองค์เจ้าหญิงเทพาทิพย์ รวมทั้งเจ้าจอมหม่อมราชวงศ์สดับ ลดาวัลย์ พระสนมองค์สุดท้ายของรัชกาลที่ 5 นับเป็นกลุ่มสตรีชนชั้นสูงที่ปฏิบัติธรรม แล้วก็ตั้งเป็นกลุ่มที่สนทนากันขึ้นมา คุณหญิงใหญ่เขียนหนังสือซึ่งท่านไม่เอาชื่อของท่านใส่ลงไป แต่ท่านบอกเป็นชื่ออาจารย์มั่นแล้วข้างในเป็น

ปจฉาวิสัยนาที่ลึกลับซึ่งจนกระทั่งคนทั่วไปเชื่อว่าเป็นหนังสือที่พระอาจารย์มั่นเขียนเพราะลึกลับซึ่งเหลือเกิน จนกระทั่งเมื่อไม่นานมานี้เองมีนักมานุษยวิทยาและนักประวัติศาสตร์ทั้งไทยและเทศนำโดยอาจารย์นริศ จรัสจรรยาวงศ์ และ Dr. Martin Seeger ไปศึกษาประวัติของท่านและไปค้นคว้าจนพบว่า หนังสือ 4-5 เล่มนี้ไม่ใช่อาจารย์มั่นเขียนแต่เป็นผู้หญิงท่านนี้เขียน ตรงนี้จึงสรุปได้ว่าความเป็นนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาของสตรีชั้นสูงได้รับการยอมรับจากพระสงฆ์ที่เป็นพระภิกษุชั้นแนวหน้าในยุคนั้น ๆ ความรู้อย่างลึกลับซึ่งในคัมภีร์นี้คือการเปิดพื้นที่ความเป็นผู้รู้ทางพระพุทธศาสนา อาจารย์แนบเป็นนายกสมาคมภิกษุธรรมที่วัดสระเกศและยังก่อตั้งสำนักวิปัสสนา มีลูกศิษย์เยอะมาก แม้ท่านทั้งสองจะปฏิบัติธรรมอย่างมากด้วยในชีวิตประจำวันของท่าน แต่ชื่อเสียงของท่านเน้นไปที่ความรู้และความเป็นผู้รู้ในหลักธรรม เมื่อเทียบกับผู้หญิงสองท่านแรกที่อาจจะไม่รู้ภาษาบาลีแต่นั่นเรื่องการปฏิบัติสมาธิ ต่างโดดเด่นไปคนละด้าน คำว่าปริยัติกับปฏิบัติ สองคำนี้เป็นคำนิยามหลักของการศึกษาสงฆ์ในเถรวาท ถือเป็นงานหลักในชีวิตของพระสงฆ์เลยก็ว่าได้ นับว่าผู้หญิงทั้ง 4 ท่านใช้การเปิดพื้นที่ตัวเองด้วยความโดดเด่นคนละด้าน

มาถึงสองท่านสุดท้าย ทุกคนน่าจะรู้จักกันดี หลวงแม่ธัมมันทา และหลวงแม่นันทญาณิ อันนี้เป็นรูปแบบของศาสนา (religious form) อีกแบบหนึ่ง ในขณะที่ผู้หญิงที่เอ่ยนามไปข้างต้น บางท่านเป็นแม่ชีบางท่านเป็นอุบาสิกาไม่ได้บวช ฉะนั้นความเป็นนักบวชคือวิธีการหนึ่งที่จะทำให้ศาสนาเข้ามาอยู่ในตัวของผู้หญิง สำหรับทั้งสองท่านนี้ ความเป็นนักบวชไม่ได้เป็นแค่ประสบการณ์การปฏิบัติธรรมเพียงอย่างเดียว และไม่ใช่ว่าการรู้บาลีเพียงอย่างเดียว ความเป็นนักบวชมันคือวิถีดำเนินชีวิต (way of life) ทั้งสองท่านจะสังเกตว่าเกิดในเวลาไม่ต่างกันนัก เก่งกว่ากันราว 10 ปี และตัดสินใจบวชในช่วงเวลาไม่ห่างกัน หลวงแม่ธัมมันทาได้แรงบันดาลใจจากคุณแม่ซึ่งเป็นผู้หญิงที่โดดเด่นล้ำยุคมากมีชีวิตที่โลดโผน และมีประสบการณ์ปฏิบัติธรรมที่โลดโผนมาก หนังสือที่บรรยายการปฏิบัติธรรมของท่านหนา 600 หน้าอยู่ที่ห้องสมุดศูนย์สตรีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ คุณแม่ท่านไปบวชภิกษุณีมหายานที่ไต้หวันและก็มีพระภิกษุชั้นเจ้าคุณปกป้องท่าน ท่านจึงไม่พบเจออุปสรรคอะไรมากนัก ท่านได้สร้างวัดรอไว้เพื่อบุตรของท่าน วัดที่สะกดเป็น “วัดร” ฉะนั้นอาจารย์ฉัตรสุมาลย์จึงได้รับการหล่อหลอมอย่างลึกลับซึ่งจากคุณแม่ หลวงแม่ทั้งสองรูปนี้มียุทธศาสตร์ในการเปิดพื้นที่แตกต่างกัน รูปหนึ่งออกมาทางเฟมินิสต์อย่างที่เราหลายคนรู้จักตัวตนหลวงแม่ หลวงแม่นอกจากจะเป็นเฟมินิสต์ รสนิยมทางศาสนาของท่านยังเป็นลูกผสม ถ้าใครไปเยี่ยมวัดท่าน จะเห็นโบสถ์มีลักษณะเป็นสไตล์ทิเบต องค์พระประธานสีน้ำเงินเข้ม ที่งดงามยิ่งคือพระโภชชยุครุของทิเบต ที่วัดมีพิธีกรรมและรูปเคารพหลายอย่างที่ผสมผสาน

กันทั้งวัฒนธรรมเถรวาท มหายานวัชรยานหรือบางอย่างเป็นประเพณีประดิษฐ์ใหม่ขึ้นมา ผสมเคล้ากันไป ทุกวันพระจันทร์เต็มดวงจะมีการสวดถวายพระโภชนาด้วย นับเป็นการ ผสมผสานทางวัฒนธรรมที่น่าสนใจยิ่ง ส่วนเรื่องการบวชของท่านนั้น อย่างที่ทราบกัน ว่า ก่อให้เกิดการโต้เถียงที่แหลมคมกว้างขวางตามมาหลังจากนั้นอีกยาวนาน

ส่วนอีกท่านหนึ่งนั้น ท่านนั้นญาณิ หลายคนอาจจะเคยไปเยี่ยมวัดท่านที่เชียงใหม่ ท่านมองเห็นควันที่เกิดจากการโต้เถียงในกรณีของหลวงแม่ธัมมนันทา ท่านรอให้ควันนี้จาง ลงไปเป็นปี ท่านใช้วิธีอ่อนน้อมเข้าไปหาพระอุปฌาย์ซึ่งเป็นเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่เป็น พระวิปัสสนาจารย์ที่ได้รับการยอมรับทั่วประเทศ คือพระอาจารย์ทอง เพื่อบอกกล่าวให้ ทราบว่าท่านจะไปเข้าพิธีอุปสมบทที่ศรีลังกา ท่านอาจารย์สงบนิ่ง ความไม่ yes ไม่ no เป็น ยุทธศาสตร์ที่เยี่ยมยอดมาก หลวงแม่องค์นี้ท่านใช้ค่านิยมหลักในสังคมไทยและค่านิยมหลัก ในเถรวาทคือค่านิยมในระบบอุปถัมภ์ ท่านทำทุกอย่างแบบที่พระสงฆ์ไทยที่ปฏิบัติดีปฏิบัติ ชอบคือสอนธรรมเก่งมาก รู้ทั้งปริยัติและปฏิบัติเคร่งมาก ท่านจะมีกิจกรรมทำอะไรท่านจะ รายงานเจ้าคณะตำบลเจ้าคณะอำเภอ และจังหวัดบอกให้รู้ล่วงหน้าหมด อีกวิธีที่ทำให้คน ทั่วไปยอมรับก็คือ การอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาไว้ที่วัด คนทั่วไปจะชอบหรือไม่ชอบ ภิกษุณีนั่นเป็นเรื่องหนึ่ง แต่ที่แน่นอนคนไทยจะเคารพพระธาตุ คนก็แห่หลังไหลมาตาม พระธาตุ งานนี้คือยุทธศาสตร์การเปิดพื้นที่เพื่อทำให้คนยอมรับ เมื่อมีงานใหญ่ บางครั้งก็จะ กราบนิมนต์พระอาจารย์ทองมาเป็นประธานในพิธี แล้วใกล้เสียงกันก็เอาสามเณรมาอยู่ในวัด มาบวช สิ่งเหล่านี้เป็นยุทธศาสตร์การเปิดพื้นที่แบบ conservative และค่อยเป็นค่อยไป คือ ใช้ความอ่อนน้อมและช่องทางแบบ traditional ให้พระทุกระดับยอมรับ แต่ความอ่อนน้อม มิได้หมายถึงการสยบยอม แต่จะหาช่องที่จะเปิดพื้นที่ให้ตัวเองได้แบบเงิบ ๆ มีพระอาจารย์ ที่มหาจุฬา มานิมนต์เชิญหลวงแม่ไปเป็นอาจารย์สอนพระภิกษุ หน่วยงานราชการ กพผ. โรงพยาบาลก็เชิญไป ถือว่าเป็นผู้ที่เปิดพื้นที่ได้กว้างได้รวดเร็ว ในขณะที่หลวงแม่ธัมมนันทา นั้นท่านมีรสนิยมทางศาสนา และศาสนทัศน์ที่เป็นแบบฉบับของท่านเองซึ่งมีลักษณะเฉพาะ ตัว อาจจะไม่ไปสอดรับกับกระแสหลักนัก แต่ท่านพอใจที่จะอยู่ของท่านแบบนั้น ฉะนั้น หลวงแม่สององค์นี้มีรสนิยมทางศาสนาที่แตกต่างกัน มีวิธีการที่ผสมผสานทางวัฒนธรรมที่ แตกต่างกัน ยุทธศาสตร์การเปิดพื้นที่ก็แตกต่างกัน ทั้งคู่เป็นผู้หญิงที่แข็งแกร่งมากได้รับการ ศึกษาสูง หลวงแม่นั้นญาณิจบมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เป็นศิษย์เก่าคณะวิทยาศาสตร์ ส่วน หลวงแม่ธัมมนันทาจบจากอินเดียและแคนาดา

คนสุดท้าย ก็เป็นคนละขั้ว เป็นผู้หญิงธรรมดา คุณอวยพร เชื้อนแก้ว เป็นเอ็นจีโอ (NGOs) หลายคนจะรู้จักบ้านดินที่แม่ริมของเธอซึ่งสวยมาก เธอเป็นคนละแนวกับที่กล่าว

มาข้างต้น เธอฝึกมาเป็นผู้หญิงคนแรกที่ยออกมาเปิดตัวเรื่องเพศสภาวะของเธอ แล้วบอกว่าฉันเป็น Buddhist Feminist กล้าหาญที่จะออกมาตีความอริยสัจ 4 คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค บอกว่า ทุกข์ มีความหมายรวมถึงทุกข์ทางโครงสร้างด้วย สมุทัยสาเหตุของทุกข์คืออคติทางเพศ นิโรธการพ้นทุกข์ก็คือ ต้องแก้กฎหมายมากมายที่เกี่ยวข้อง คือสิ่งเหล่านี้ถ้าไปพูดให้แพร่หลายไป กลุ่มพุทธกระแสหลักและอนุรักษ์ทั้งหลายคงลุกมาต่อต้านยกใหญ่ แต่ว่าคุณอวยพรใช้ลักษณะ small is beautiful คือทำเล็ก ๆ ทำเป็นจุดเล็ก ๆ เยียบ ๆ แต่ทำมาเนิ่นนาน เธอเคยทำงานร่วมกับกลุ่มความมั่นคงซึ่งมานั่งฟัง เขาก็บอกจะมาฟังนะ เธอก็อนุญาตให้เขาเข้ามาฟัง เธอไม่ได้ทำทาบแบบออกนอกหน้า แต่เธอทำทาบในแนววาทกรรม แต่เนื่องจากกิจกรรมที่จัดเป็นกลุ่มที่เล็กแล้วคนที่เป็นลูกค้าที่มาหาเธอส่วนใหญ่เป็น NGOs ต่างประเทศ แต่พอมหาหลัง ๆ ก็มีพวกหน่วยงานที่เป็นคนไทยเข้าไปเยอะเหมือนกัน เทคนิคของเธอคือใช้ group therapy คือผู้หญิงที่ถูกกระทำจะไม่กล้าเปิดตัว คุณอวยพรจะใช้เทคนิคของการเปิดตัวโดยจะเล่าเรื่องส่วนตัวของเธอเอง จะใช้บาดแผลของตนเพื่อจะทำให้ผู้หญิงพวกนี้เกิดความไว้วางใจแล้วเปิดให้บาดแผลมันไหลหลังพรั่งออกมา ด้วยการ ใช้ group therapy ที่มีพลังบำบัดสูงมาก นอกจากนี้ เธอก็ไปหาท่านดิชนัท อินทร์ ด้วย รวมถึงไปฝึกสายท่านโกเอ็นก้าด้วย คือเอาหลายอย่างผสมกัน แต่โดยรวมต้องจัดว่าเธอเป็นแนว alternative

เพราะฉะนั้นเราจะเห็นว่าผู้หญิงที่ได้พูดถึงมาทั้งหมดเป็นผู้หญิงที่เป็นผู้นำในปริณิชนคติในศาสนา สำหรับเสียงผู้หญิงที่เป็นแม่ชีธรรมดาที่ไม่ได้มีชื่อเสียงนั้น คุณลัดดาวัลย์ ต๊ะมาฟู ก็เขียนหนังสือเกี่ยวกับแม่ชีพวกนี้ ผู้หญิงเหล่านั้นเขาสามารถที่จะเปิดพื้นที่ของเขาด้วยวิธีการมากมายหลายอย่าง บางคนอาจจะใช้ยุทธศาสตร์การเคลื่อนที่ถ้าวัดนี้ทำให้อึดอัด ฉันก็ไป เคลื่อนย้ายไปเรื่อย ๆ แม่ชีที่ดีฉันเคยเจอหลายคนไม่ได้มีความรู้ะไรทางธรรมที่โดดเด่นมากนัก แต่ทำกับข้าวเก่งมาก บางวัดแม่ชีต้องทำกับข้าวเลี้ยงคนเป็นร้อยเกือบทุกวัน ทำให้เจ้าอาวาสต้องเกรงใจเธอ บางวัด แม่ชีในครัวอาจขัดแย้งกับแม่ชีนักเรียนหมายความว่าแม่ชีคนที่อายุน้อยและไม่ชอบงานครัว ไม่อยากทำงานครัว แต่ขอเจ้าอาวาสไปเรียนปริญญาโทปริญญาเอกแล้วหลวงพ่เจ้าอาวาสชอบเพราะเป็นเครดิตของวัดได้ เธอจึงได้รับการสนับสนุน ฉะนั้นแม่ชีในครัวก็อาจไม่ถูกใจแม่ชีนักเรียนซึ่งจะเรียนหนังสืออย่างเดียว ฉะนั้นแม่ชีพวกนี้ แต่ละคนก็จะมีวิธีการสั่งสมต้นทุน ต้นทุนทางสังคมต้นทุนทางวัฒนธรรมที่ไม่เหมือนกันเพื่อที่จะเปิดพื้นที่ทางศาสนาและศีลธรรมแบบที่เป็นตัวของเธอเอง ไม่ว่าจะเป็นผู้หญิงที่เป็นผู้นำหรือเป็นผู้หญิงธรรมดาต่างก็มีศักยภาพที่จะทำได้ทั้งสิ้น เราจะเห็นว่า ขั้วตรงข้ามระหว่างสยบยอมกับต่อต้านที่จริงมันมีเฉดต่าง ๆ ระหว่างนั้นเยอะมาก ซึ่งเราไม่

สามารถจะบอกได้แค่ว่าสยบยอม เชื่องเชื่อหรือว่าต่อต้าน มันไม่ใช่อย่างนั้น มันมีเฉดสี
เทา ๆ ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตามพวกเขามีศักยภาพที่จะเปิดพื้นที่ได้ทั้งนั้นด้วยวิธีการที่ต่างกัน
ดิฉันก็อยากจะสรุปว่าชั่วตรงข้ามระหว่างสยบยอมกับต่อต้าน มันเป็นสิ่งที่เราต้องมาขบคิด
ใหม่และให้ความหมายใหม่ ขอขอบคุณค่ะ